

IX Eduard Ahrensi konverents 10. augustil 2022 Kuusalus

Formatsiooni aspektidest kristlikus kultuuris

Randar Tasmuth

Märksõnad: formatsioon (re - formatsioon, trans - formatsioon), haridus, keel ja laul, inimene ja ühiskond

- Keel on inimeseks kasvamise suurimaid mõjureid ja kujundajaid, mis kirjakeele puhul toimib nii kuuldavana, räägitavana kui ka nähtavana.

Rooma riigis asetati eriline rõhk avalikku ruumi täitvatele imperaatori väge esitavatele mõjuritele nagu arhitektuurile ja skulptuurile. Need on head näidised edasise jaoks, sest ehitised jaujud peavad realiseerima kujundaja ideed. Seetõttu on ka arhitektuuri ja skulptuuri taga või all või ülal ikkagi keeleline mõtlemine, mis otsib vorme oma ideede kehtastamiseks. Eduard Ahrensi vanema kaasaegse Arthur Schopenhaueri ühe teose pealkiri *Die Welt als Wille und Vorstellung* annab edasi seda, kuidas ideoloogia oma väljenduse leiab.

- Väikese rahva elu ja ellujäämine olenevad tahtest nii nagu üksikisiku saavutused. Tahte kasvatamine on inimese kujundamise üks kesksemaid tegureid, see on teadlik formatsioon.

Laps omandab keele oma kasvukeskkonnast ja koos sellega viisi, kuidas maailma on tema jaoks sõnastatud. Georg Gadameri mõtte kohaselt on maailm ühes keeles juba ette tõlgitsetud, otsekui ära öeldud. Öeldud nii, nagu seda on osatud ja ka tahetud. Kasvatusel on teadlik ja ka teadmatu, suunav ja märkamatu külg. Läbi kogu elu kujundab inimest igasuguste ideoloogiliste, majanduslike ja muude kujundajate „parv,“ kellel on erinevad huvid ja kokku sobimatud väärtused.

Inimeste juhimatute kujunemine eluvoolus ja meie kõigi teadlik kujundamine koos vahevormidega on omavahel nii põimunud, et nende vahekord on samasugune lõputu filosoofilise arutluse aine kui vaidlus kelle tahes üksikisiku, mistahes riigi või mistahes sündmuse ajaloolise mõju hindamise üle. Seetõttu on oluline hoida haridusfilosoofia nime all toimuv tähelepanu all, kuna teadlik formatsioon kujundab siiski paljus rahva homse elukeskkonna ja saatuse.

Viis aastat tagasi tähistasime Saksamaalt alguse saanud reformatsiooni 500. aastapäeva. Kahe aasta pärast on põhjus pöörata tähelepanu 500 aasta möödumisele reformatsiooni algusest Eestis. See oli oluline ajajärk meie rahva kujundamise ja taas kujundamise ajaloos, millest hakkas võrsuma tahe kujundada rahvast ristirahvas tema oma keele abil.

Reformatsiooni mõttest ja mõjust

Reformatsioon on kaaskujundanud mitmel moel meid niisugusteks nagu me täna oleme. Mõjutatud ja suunatud on järgnevate sajandite jooksul haridust, teadust, filosoofiat, muusikat, kujutavaid kunste, kirjandust, poliitilist ja usulist elu, suhtumist töösse ja jõudeoleku hindamisse. Seda kõike ei saa enam muuta, selle eest saab olla tänulik ja sellest saab õppida edasise jaoks.

- Kiriku õpetuslaused ei ole peamiselt mõeldud üksikute lausetena, vaid seotud tekstidena, mis võimaldavad süvenemist ja tõlgendamist kogu elu jooksul. Luterlikest usutunnistuskirjadest on just *Väike Katekismus* kujunenud niisuguseks tekstiks, millega on tegelenud mitme sajandi jooksul enamik Eesti rahvast.

Me ei saa sellest enam arugi, millest oleme praegu ilma jäänud ja kuidas see raamatukese kasutamine võiks läbivalt muuta meie elu laste, kooliõpetajate, ettevõtjate riigikogu ja valitsuse liikmetena! Selle minimaalse teksti abil juhatati inimest tervikliku arusaamani kristlikust usust ja elust, mida iseloomustavad vabadus ja vastutus (Pöder, Th-A 2017: 37).

Selle kristliku vabaduse ja vastutuse viljad on ühelt poolt vaba isiku eneseväärikus ja rõõm ning teiselt poolt kaasinimese teenimine. Reformatsioon aitas rõhutada arusaama, et inimene ei ole iseseisev olend eneseküllasuses, vaid see, kes teab oma piiratust ja päritolu looduna. Seepärast eksisteerib ta alati aukartliku armastuse suhtes Jumala ja vastutava armastuse suhtes maailmaga. Selles koordinaadistikus peaks saama tegelikkuseks inimese teadlik vabadus ja vastutus.

Haridus

Tallinna Toomkooli asutamine on kirjalikult märgitud aastaga 1319. Võibolla oli Tallinna Toomkool vanim regulaarne õppeasutus Läänemere idaosas. Hariduse **omandamine** toimus ladina keeles ja see oli suurepärane. Ent alles siis kui haridust omandatakse emakeeles kasutades võrdlusena ka teisi keeli, siis kujuneb välja mõõtkava, milles hinnata ja selgitada maailma ja meid endid selles.

Emakeel on esmane tunnetuskeel ning emakeelsele koolile ja ülikoolile ei ole alternatiivi. Siiski on väljendist „eestikeelne haridus“ täpsem väljend pigem eesti keeles omandatud haridus. Selle võimaluse poole püüdesid nii Johann Heinrich Rosenplänter kui ka Eduard Ahrens. Rosenplänteri saksakeelne ajakiri „Beiträge zur genauern Kenntnis der estnischen Sprache“ vaid rõhutas saksa emakeelega kirikuõpetaja püüdu eestlastele vajaliku töövahendi viimistlemise poole.

- Martin Lutheri usupuhastusliku mõtte tulemusena kujunes Eestis 17. sajandi lõpuks välja talurahvakoolide võrk maarahva lugemisoskuse juurutamiseks.

Keeled olid Lutherile vist nagu vormid, mis on vajalikud vaimu hoidmiseks ja edastamiseks. Lutheri kohaselt keeled on noatuped, millesse on asetatud vaimu noad (Lepajõe 2017: 88). Keele kaudu omandatakse Pühakiri ja vabad kunstid. „Mis jääb Saksamaale, kui Pühakiri ja vabad kunstid alla käivad? Hunnik tatarlasi või türklasi, sealaut ja tühjad metsatõprad.“

Keel ja laul

EELK Usuteaduse Instituut tähistas 2016. aastal reformatsiooni alguse 500. aastapäeva eelõhtul oma 70. sünnipäeva kahepäevase Reformatsioonikongressiga. Sealses ettekandes kasutas Kristiina Ross Hando Runneli 1982. aastast pärinevat värssi „Kiri algab kirikust, tutu-lutu. rahvas algab raamatust, tutu-lutu.

- Ross lisas, et eesti kirjakeele sünn on otsekui üks luterlik kultuurifenomen. Eesti keel kuulub nende keelte hulka, mille kirjalik kuju tekkis paljus reformatsiooni tulemusel. Kirjalikkus arendab keeles välja koodid, mis erinevad sama keele suulise kuju koodidest. Need kirjaliku keele koodid kujundati meil välja katekismuse, kirikulaulude, perikoopide ja muidugi Piibli enda tõlkimise käigus (Ross 2017: 92).

Kristiina Ross eristas varaprotestantlikku (1520-17. saj esimene pool), barokset (17. saj teine pool – Gutsclaff, Göseken jt) ning pietistlikku keelt (18. sajand – Virginius, Hornung, Helle), mille jooksul jõuti kogu Piibli tõlkimiseni ja välja andmiseni 1739. Pietistliku keele kriitika osas nimetab Ross ka Eduard Ahrensi kui 19. sajandi keskpaiga keelemnõukurit. Küllap oli käes aeg anda põhja-Eesti keelekuju alusel eesti ühtsuskeele kujunemisele ja läbi löömisele jõuline hoog.

Eesti kirikuline on harjunud kuulama ja laulma koraale, millede valimine igaks jumalateenistuseks kuulus ka Ahrensi pühapäevaste ettevalmistuste hulka.

Koraal oli koos rahvapärase rahvusliku muusikaga kirikus, koolis ja kodus kasutatav lauluvara.

Eesti lauluraamatutes on olnud palju keskajast ning reformatsiooni ajast pärinevaid tõkelisi koraale. Nende hulgas kannab luterlik koraal endaga kaasas Martin Lutheri aktiivset ja mahlakat hoogu.

Enne Põhjasõda jõuti Heinrich Stahli „Käsi ja koduraamatu“ eeskujul tegeleda saksakeelsete laulude tõlgetega. Uus areng algas aga 1721. aastal, mil ilmus pietistlikust teoloogiast kantud ja võrdlemisi korralikus eesti keeles järgmine lauluraamat *Eesti-ma kele laulo-Ramat, Mis sees Õnna Luteruse ja muud teised wannad ning ued kaunid Laulud on üllespandud...* (Jaanson 2017: 107). See lauluraamat oli aktiivselt kasutusel koguni kuni 1869. aastani ja mõneti hiljemgi.

Eestikeelsest kirikulaulu viisiloomest saab esile tõsta Cyrillus Kreegi rahvaviiside seadeid. kaunis laul *Mu süda, ärka üles* on lauluraamatus kirjas kahe viisiga (398 A ja B). Paul Gerhardti sõnadele on teinud viisi nii Johann Crüger 17. sajandil kui Cyrillus Kreek 20. sajandil.

Esimesel Eesti üldlaulupeol 1869. aastal oli kavas kolm luterlikku kirikulaulu, vaimuliku sisuga loomingut muidugi rohkem.

Vändra fenomen – mis see on? Isa Johann Voldemar Jannseni kirjutatud sõnad saksa päritolu, rootsistunud ja soomlaste poolt omaks võetud F. Paciuse viisile annavad meile ainulaadse võimaluse mõelda, mis meie igapäevases elus niisugust on, mida Jumal võiks õnnistada. Kas meie mis iganes ettevõtmised on seda lihtsalt niisama või on lauldes vaja mõelda, kuidas lasta end Jumala sõnal transformeerida niisugusteks, et me võime oma ettevõtmistele õnnistust

paluda. Tütar Lydialt oleme aga saanud nagu poolhümni, kodu ja ema tähtsustava laulu *Ema süda*. Saime endale niisuguse laulu, mida suured rahvad igatseksid kui nad vaid keelt oskaks, mõistaks ja aru saaks. Et lasta end juba lapsepõlvest peale inimeseks kujundada.

- Luterlik laulukultuur on oluliselt aidanud kaasa laulupidude kultuuri sündimisele. Oluline on need kaks uuesti omavahel rohkem lõimida ja teineteist rikastada.

Inimene ja ühiskond

Reformatsiooni üks element on olnud inimese ühiskondlike suhete uuesti formuleerumine. Sellel oli kaks aspekti, mis nüüd tunduvad meile loomulikuna. Esiteks, seisuste ühiskonnas elades said indiviidid Lutheri jaoks senisest erineva positsiooni, nad said omavahel võrdsed. Teiseks eristas ta religiooni ja poliitika.

Ilmaliku võimu ülesanne on praktilise elukorralduse tagamine ja selleks võib kasutada ka mõõka. Samas ei ole vürstidel vaimulikku ehk teisisõnu ideoloogilist meelevald.

Inimene ei ole autonoomne, iseendale ja teistele nn inimlike õigusi kehtestav, vaid Jumala õiguskorrale alluvana mõeldud. Selle juures on näiteks abieluseisus selge ja auväärne seisus selle sõna üldises kasutuses. See tähendab, et abieluseisus on jumaliku korra ehk *ordo* üks osa või vorm teiste kordade ehk korra vormide kõrval.

- Jumala seatud korra eri vormide tagamise juures on oluline usu- ja südametunnistuse vabaduse austamine ja järgimine. Sõnal „vabadus“ on siin oluline koht, see on aga Jumala enda vabaduse poolt kingitud and, ristiinimese osasaamine Jumala enda vabadusest. Luther vormis ristiinimese vabaduse meisterliku paradoksi vormi:
- Ristiinimene on kõige vabam isand ja pole kellegi alam. Ristiinimene on kõige kohusetruum teener ja kõikide alam.

Riigivõimul ei ole õigust otsustada inimese inimlikkuse, tema inimväärikuse üle. Riigivõimu piir on inimese usu- ja südametunnistusevabadus (J-Chr. Pöder 2017: 121). Inimväärikuse kaitsmine on aga riigi ülesanne. Mitte selle inimväärikuse ilmalik määratlemine, vaid jumalikult määratletud väärikuse kaitsmine.

Ristiinimese vabadus on Lutheri jaoks seotud kaasinimese heaoluga, mida saab realiseerida mitteseisuslikus teenimiskogukonnas.

Hoolimata vaimuliku ja ilmaliku valitsemise eristamisest on nende vahel lähedane ja konstruktiivne seos. Usku ja poliitikat ei saa lahku rebida kaheks eraldi valdkonnaks. Kristlane on selles pingeväljas poliitiline „tõlk“, kes tõlgib armastust ühiskondlikku ja poliitilisse õigusesse (J-Chr. Pöder 2017: 122).

- Inimese vaimulik suunamine on evangeeliumi ülesanne ja ilmalike ning poliitiliste asjade korraldamine on kaaluva mõistuse ülesanne. See on *usus civilis legis* ehk seaduse poliitiline kasutus.